

מאזרות



אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
ותכלת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ברכת השכיבנו ה' אלוקינו לשלום

החיבור בין הכלל לפרט

קריאת שמע של ערבית מוקפת מלפניה ומאחוריה בברכות. ברכת "מעריב ערבים" וברכת "אהבת עולם" הן המקדימות את קריאת שמע; ברכת "גאל ישראל" וברכת "השכיבנו" סוגרות אותה. גם בתפילת שחרית ברכת "גאל ישראל" חותמת את קריאת שמע ואחריה אנו מתחילים בתפילת העמידה.

מדוע דווקא ברכת גאל ישראל היא החותמת? חז"ל עמדו על כך בגמרא (ברכות ד ע"ב): "איזהו בן העולם הבא? זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית." רש"י (במקום) אומר שלמדים מכאן שצריך לסמוך גאולה לתפילה גם בשחרית כיוון "דעיקר גאולת מצרים בשחרית הוה, כדכתיב 'ממחרת הפסח יצאו בני ישראל'. גאולת ישראל, שהיא היציאה של עם ישראל ממצרים, משעבוד ממושד, התרחשה ביום, ולכן ודאי שיש לסמוך את ברכת הגאולה לתפילת העמידה.

אם כן, מדוע ברכת השכיבנו ניצבת כחוצצת בין ברכת הגאולה לתפילה? אם כה חשוב לסמוך גאולה לתפילה מדוע אנו מוסיפים ברכה שלמה העומדת בתווך?

הגמרא (שם) שואלת שאלה זו, ועונה: "כיון דתקינן רבנן השכיבנו, כגאולה אריכתא דמיא". הגמרא מבארת, שכיוון שחז"ל תיקנו את ברכת השכיבנו לכן היא אינה מהווה חציצה בין גאולה לתפילה, אלא היא עצמה נחשבת כ"גאולה אריכתא", היינו שהיא ממשיכה את ברכת גאל ישראל.

דברי הגמרא קשים מאוד. ברכת השכיבנו וברכת גאל ישראל שונות הן. ברכת גאל ישראל עוסקת בתשבחות על העבר. היא מזכירה את נסי מצרים ומהללת את הקב"ה. לעומת זאת, ברכת השכיבנו עוסקת בבקשות על העתיד להגנה מהצרה ומכל פגע רע. למה בקשה זו נחשבת כגאולה אריכתא?

וכן, אם יש צורך להסמיך גאולה לתפילה, מדוע מלכתחילה חז"ל תיקנו את ברכת השכיבנו לאחר ברכת הגאולה ולא במקום אחר בתפילה? מדוע חז"ל הוסיפו ברכה זו דווקא בתפילת ערבית ולא בתפילת שחרית?
תלמידי רבנו יונה (על הרי"ף ב, ב) מגלים לנו פרט היסטורי מרתק:

השכיבנו מעין הגאולה הוא, שבשעה שעבר השם לנגוף את מצרים היו מפחדין ומתפללין לבורא לקיים דברו, ושלא יתן המשחית לבוא אל בתיהם, שדרך הצדיקים שיראים תמיד שמא יגרום החטא, וכנגד אותה התפלה התקינו לומר "השכיבנו" שיצילנו השם מכל דבר רע וישמור צאתנו ובואנו, וכיון שהתקינו לאמרו כנגד מה שהיה בשעת הגאולה אמרו דלא הוי הפסקה דכגאולה אריכתא דמיא.

תלמידי רבנו יונה מתארים את אשר התרחש בבתי ישראל בליל הסדר הראשון במצרים. באותו הלילה היו שפתיו של העם כולו רוחשות תפילה. הם שמעו ממשה רבנו שבאותו הלילה יכה ה' את כל בכורות מצרים, אך הם חששו שמא יגרום החטא וגם הם יינזקו מאותו המשחית. לכן נשאו תפילה שה' ימנע מהמשחית לבוא אל בתיהם, והם יינצלו.

תפילת השכיבנו נתקנה כנגד אותה תפילה ספונטנית שעם ישראל התפלל. גם תפילה זו היא תזכורת לנסיו הגדולים של הקב"ה, שאף על פי שהיה ממה לחשוש שהקב"ה יכה גם את בכורי ישראל, ה' עשה נס והיכה רק את בכורי מצרים. תפילה זו היא בעצם הגשר המחבר בין הגאולה לתפילה ובין נסיו המופלאים של הקב"ה לתפילותינו ולבקשותינו. לכן תפילת השכיבנו נתקנה בתווך, בין הגאולה לתפילה. זו גם הסיבה מדוע תפילה זו נתקנה דווקא בלילה, כיוון שאירוע זה התרחש בלילה, בליל ט"ו בניסן, ולא ביום.

הרב קוק מחדש וכותב (עין איה, ברכות א, א, יט) שיש זמנים בחיים שאדם מצליח בכול. זמנים אלו נמשלו ליום, שהכול מאיר וברור. לעומת זאת, יש זמנים שבהם אדם נקלע לקשיים ולמצוקות; בעיות פיזיות, נפשיות וכלכליות מעמיסות על חייו והוא נתון במשבר. זמנים אלו נמשלו ללילה, החשוך והלא מובן. בזמנים אלו אדם נושא תפילה לשמים ומתפלל שה' יושיע אותו ממצוקותיו האישיות. הגמרא מחדשת שגם בזמנים אלו על האדם להתפלל על גאולת הכלל. אל לו להתעכב על פתרון נקודתי למצוקותיו הפרטיות, אלא לבקש על גאולת ישראל. ממנה גם קשייו האישיים יבואו לידי פתרון. זו הסיבה מדוע הגמרא אומרת להסמיך את ברכת הגאולה לתפילת העמידה דווקא בלילה. דווקא כשמצב חייו של האדם הוא כמו לילה, מלא קשיים ותסבוכות, עליו לשים בראש מעייניו את גאולת ישראל ומתוכה להגיע לתפילה ולבקשה.

לעומת זאת יש חשש נוסף. ייתכן שמרוב עיסוק בגאולת הכלל אדם לא יתעסק בהשלמתו הפרטית ויזניח את התקדמותו האישית. לכן תיקנו חז"ל את ברכת השכיבנו באמצע, בין גאולה לתפילה. דבר זה בא לחנך אותנו להבין שגם השלמת האדם הפרטית היא חלק מגאולת הכלל. עם ישראל ייגאל גאולה שלמה כאשר כל אחד מאתנו יהיה מוצלח ומאושר, וכאשר כל איש מישראל יפתח את אישיותו המיוחדת ואת כשרונותיו האישיים. ברכת השכיבנו נאמרת בין גאולה לתפילה ודווקא בלילה, כדי שמרוב הניסיון לחנך את האדם לשאיפות כלליות לא נזנח גם את ההתפתחות המיוחדת של כל אחד. זאת ההשלמה של הגאולה: לא רק גאולת הכלל שבאה לידי ביטוי במלוא עוזה ביציאת מצרים ובלידתו של העם, אלא גם גאולת הפרט והצלחתו. רק שילוב גאולת הכלל והפרט זוהי גאולה שלמה.

שזוכה לגאולה השלמה במהרה בימינו!

הרב לירן עוקשי

רב בישיבת ההסדר אורות יעקב

משואה לתקומה¹

במדורן המוסריות עד כי יאבד אותה לחלוטין, הילכך הזהיר את בני האדם לאחר השמדת העולם בימי נח:

"כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר חַי - לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָהּ [...] וְאָדָּם אֶת דְּמִמֶּךָ לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֲדַרְשׁ, מִיָּד כָּל חַיָּה אֲדַרְשְׁנִי, וּמִיָּד הָאָדָם, מִיָּד אִישׁ אַחִיו, אֲדַרְשׁ אֶת נַפְשׁ הָאָדָם. שִׁפְדֵם דָּם הָאָדָם, בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּד, כִּי בְצַלְמֵ אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (בראשית ט, ג-ו).

הקב"ה הזהיר את העולם החרוב, כי הידרדרות מוסרית מעין זו תוביל לחורבן עולמי נוסף. שוב עולה אותה תמיהה נוראה: מהיכן שואבים כוחות להמשיך הלאה? כיצד ניתן לקום מאבל פרטי ולאומי כה קשה ולהמשיך הלאה?

כנח, כך גם ניצולי אותה שואה ארוורה, ידעו כי יש חיים לאחר המבול וכי טובים הם עד מאוד. עולמם נחרב, משפחתם הושמדה כליל, ידעו כי בקלות יכולים הם לשקוע בעברם הנורא, אבל רצו הם לשאת את פניהם לעתיד. למעננו. יש ביטוי קשה, אך כל אחת ממילותיו אמת: "במותם ציוו לנו את החיים". הודות לאותם גיבורים קדושי עליון מצאה היונה מימי נח סוף מנוח לכף רגלה. תפילותינו נענו, ציפיותינו התגשמו, ומדינתנו קמה. התיבה הקטנה בשם "מדינת ישראל" הייתה ועודנה מנווטת עצמה בין גליו הסוערים של העולם ובלבנו עוד תקווה כי "תבא [...] היונה לעת ערב והנה עֵלָה זֵית טָרֶף בְּפִיהָ" (בראשית ח, יא); בוא יבוא שלום, "בַּעֲתָה אַחִישָׁנָה" (ישעיהו ס, כב), וכמאמר הגמרא: "זכו – אחישנה; לא זכו – בעתה" (סנהדרין צח ע"א).

אליה בר קפרא

סטודנט לתואר שני, הוראת מקרא וספרות חכמים

פרשת המבול המתוארת בפרשת נח מעוררת בקרבנו סערות ותהיות רבות. בקוראנו פרשה זו אנו מתרכזים בתיאור התיבה ובחיות שהוכנסו לתוכה, בגורמים המובילים לתחילת אסון המבול, ומתרפקים על תיאור היונה הצחורה המסמלת כי עתות שלום ושלווה הגיעו לעולם ועתות הכליה והאובדן חלפו. "וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וְהָנְחָה עֲלֶיהָ זֵית טָרֶף בְּפִיהָ, וַיֵּדַע נֹחַ כִּי קָלוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ" (בראשית ח, יא). רבות הן המחשבות על תיבה המיטלטלת בלב ים סוער עד כי לבסוף נחה היא על אחד מראשי ההרים.

אך האם ניסינו לדמות בנפשנו את רגעי היציאה מן התיבה? האם העלינו בדעתנו מה ראו עינינו של נח ומשפחתו בפסיעתם הראשונה על אדמת העולם מזה ימים כה רבים? "וַיִּסַּר נֹחַ אֶת מִקְסֵה הַתֵּבָה, וַיֵּרָא וְהָנְחָה חָרְבוּ פְּנֵי הָאָדָמָה" (בראשית ח, יג). ברגע אחד נח מגלה כי העולם שאותו הכיר וזכר כל ימיו בתיבה הסגורה, היה ואיננו עוד. מה נתן לנח את הכוח להמשיך הלאה? מהיכן שאב תעצומות נפש לבניית העולם?

לא נוכל להפנות שאלה זו אל נח עצמו, אך נוכל להביט בעיניים משתאות אל אותם יהודים שחיו במבול ואף שרדו אותו. לא הרחק מהרי אררט שבטורקיה, שם הופיע לראשונה שלום לעולם, הופיעה אכזריות אין קץ שהובילה לחורבן עולמי ככלל, ולחורבן העולם היהודי בפרט. מאות שנות פאר של קהילות יהודיות משגשגות נמחקו, "כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ" (בראשית ו, יב). יהודי אירופה חשבו כי אחרי אלפיים שנות גלות מצאה היונה מפלט משאון העולם, אך לא היא. הקב"ה, בוראנו, ידע כי העולם עלול להידרדר

שנת שמיטה

בקשת גשמים בשנת השמיטה

"בשלושה במרחשוון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. הגיע שבעה עשר במרחשוון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתעניין שלוש תעניות. אוכלין ושותין משחשכה, ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובעילת הסנדל ובתשמיש המטה. הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלוש תעניות על הצבור..." (משנה, תענית א, ג-ה). המשנה מציינת מועדים שונים הקשורים בגשם, החל מהזכרת גבורות גשמים, שאילת גשמים, וכלה במועדי הכרזת התעניות על עצירת הגשמים ליחידים ולרבים.

בשנת השמיטה אין צריכים לכאורה לבקש על הגשמים, כי הרי ממילא איננו מעבדים את האדמה. אולם מטעים וכרמים, גם אם לא ניטעו בשנת השמיטה, עדיין זקוקים לגשם כדי לצמות. גם בורות המים בעבר ומאגרי המים בהווה זקוקים לגשמים. חז"ל קבעו: "תנו רבנן: מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע, על הבורות ועל השיחין ועל המערות אפילו בשביעית" (בבלי, תענית יט ע"ב).

הרב יצחק יעקב וייס, אב"ד הקהילה החרדית בירושלים, מעיד על בקשת גשמים בשנת השמיטה: "[...] וכן עשינו הבד"צ הלכה למעשה לפני שבועיים בערך כשהיה עצירת גשמים ופרסמנו לאמר התפילה על הגשמים, ובעזה"י נתקבל תפילתינו לרחמים ולרצון, ובזכות קיום מצות שמיטה נזכה שיקוים ברכת התורה דוצוית את ברכתי ולביאת גואל צדק במהרה בימינו אמין" (שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, סימן נב)ץ

מקורות

וייס, ר' יצחק יעקב, שו"ת מנחת יצחק, פרויקט השו"ת, גירסה 14+, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו.

<http://www.vbm-torah.org/vtc/0036538.doc>

¹ רעיון ההשוואה בין המבול לשואה הובא בקצרה ב"הארות שוליים" של הרב שי פירון, השאר – מפרי עטי.